

Глобалната треска за земя

Между 2007 и средата на 2008 г. световните цени на зърното и на соята се увеличиха повече от двойно. Тъй като това стана навсякъде, някои страни износителки започнаха да ограничават доставките, за да задържат инфлацията на продоволствените цени у дома си. Страните вносителки се паникьосаха. Някои се опитаха да сключат дългосрочни споразумения с износителките, но малко от тях успяха. Едва ли не за една нощ вносителките разбраха, че една от малкото им възможности е да намерят земя в други държави, на която да отглеждат продоволствие за себе си.

Търсенето на земи в чужбина не е нещо ново. Империи-те са се разширявали чрез териториално разширяване, колониалните сили са създавали плантации, а аграрните фирми са се опитвали да разширят обхвата си. Селскостопанският анализатор Дерек Байърли проследява предизвиканите от пазара инвестиции в земи в чужбина назад, до средата на 19 век. През последните 150 години мащабните селскостопански инвестиции на развитите държави са насочени предимно към тропически продукти като захарна тръстика, чай, каучук и банани.

Това, което е ново сега, е надпреварата за осигуряване на земи в чужбина за основни продоволствени и фуражни култури — в това число пшеница, ориз, царевица и соя — и за биогорива. Тези придобивания на земи през последните години,

или „заграбвания на земи“, както понякога ги наричат, представляват нов етап във възникващата геополитика на недостиг на храни. Те са мащабни и с темпове, които не са виждали преди.

Сред държавите, които водят класацията в купуването или наемането на земи, било директно чрез правителствени органи, или чрез вътрешни аграрни фирми, са Саудитска Арабия, Южна Корея, Китай и Индия. Населението на Саудитска Арабия просто превиши поземлените и водните си ресурси. Страната бързо губи водите си за напояване и скоро ще бъде изцяло зависима от внос на зърно от световния пазар или от земеделски проекти в чужбина.

Южна Корея, която внася над 70 процента от зърното, е голям инвеститор в земи в няколко държави. В опит да придобие 380 000 хектара в чужбина към 2018 г. за производство на царевица, пшеница и соя корейското правителство ще подпомага вътрешни компании да наемат земи или да купуват дялове от аграрни фирми в страни като Камбоджа, Индонезия и Украйна.

Китай, изправен пред изчерпване на водоносните пластове и сериозни загуби на обработваеми земи заради урбанизацията и промишленото развитие, също нервничи за бъдещите си продоволствени доставки. Въпреки че се самозадоволява със зърно от 1995 г. насам, през последните няколко години Китай стана водещ вносител на зърно. Той е далеч на първо място при соята, задминавайки всички останали държави, взети заедно.

Индия, с огромно и растящо население за изхранване, също се превърна в голям играч в придобиването на земи. С напоителни кладенци, които започват да пресъхват, с прогнозирано допълнително население от 450 милиона към средата на века и с перспективи за растяща нестабилност на климата, Индия също се безпокои за бъдещата продоволствена сигурност.

Сред другите държави, стремящи се да си осигурят земи в чужбина, са Египет, Либия, Бахрейн, Катар и Обединени-

те арабски емирства (ОАЕ). Например в началото на 2012 г. „Ал Гураир фуудс“, компания от ОАЕ, обяви, че ще наеме 101 000 хектара земи в Судан за 99 години, върху които ще отглежда пшеница, други зърнени култури и соя. Планира се добитата реколта да отива в ОАЕ и други държави от Персийския залив.

При проследяването в световен мащаб на тази вълна от заграбване на земи е трудно да се намери точна информация. Може би заради политически чувствителната природа на заграбването на земи различаването на слуховете от реалността си остава предизвикателство. От самото начало увеличаващата се честота на новинарските съобщения за такива сделки показваше, че феноменът се разраства, но никой не събираше системно проверени данни за тази сериозна насока в земеделието. Много групи разчитаха на ГРЕЙН, малка неправителствена организация с оскъден бюджет, и на нейните проучвания на медийните материали за заграбването на земи. Един дългоочакван доклад на Световната банка, публикуван първоначално през септември 2010 г. и актуализиран през януари 2011 г., използва данните на ГРЕЙН за заграбването на земи, отбелязвайки, че ГРЕЙН е единствената такава инициатива със световен обхват.

В доклада си Световната банка идентифицира 464 придобивания на земи на различен етап между октомври 2008 и август 2009 година. Съобщава се, че производство е започнало върху само една трета от обявените проекти, отчасти защото много от сделките са сключени от спекуланти със земи. Докладът споменава няколко други причини за бавния старт, в това число и „нереалистичните цели, промените на цените и неадекватните инфраструктура, технология и институции“.

Размерът на площите е известен само при 203 от 464 проекта, но все пак става дума за около 57 млн. хектара — повече от общата площ с царевица и пшеница в САЩ. Забележителното е, че от 405 проекта, за които се знаят културите, в 21 процента от случаите ще се произвеждат биогорива, а в други 21 на сто — технически или комерсиални култури, като

например каучук и дървесина. Само 37 на сто от проектите се предвижда да бъдат за продоволствени култури.

Почти половината от тези сделки за земи и около две трети от площите са в Африка на юг от Сахара — отчасти защото земите там са евтини в сравнение със земите в Азия. В един внимателен анализ на заграбванията на земи в Африка на юг от Сахара Джордж Шонвелд от Центъра за международни горски проучвания съобщава, че две трети от придобитите там площи са в само седем страни — Етиопия, Гана, Либерия, Мадагаскар, Мозамбик, Южен Судан и Замбия. В Етиопия например един акър земя (4 декара) може да бъде нает за по-малко от 1 долар годишно, докато в бедната на земи Азия това би струвало най-малко 100 долара и повече.

Въпреки това на второ място по придобити площи е Югоизточна Азия, в това число Камбоджа, Лаос, Филипините и Индонезия. Търсят се земи и в Латинска Америка, особено в Бразилия и Аржентина. Държавната китайска фирма „Чунцин грейн груп“ например е започнала да жъне соя на около 200 000 хектара в бразилския щат Баия за износ в Китай. В началото на 2011 г. компанията съобщи, че като част от многомилионния доларов инвестиционен пакет в Баия ще създаде соев промишлен парк със съоръжения, които могат да преработват 1,5 млн. тона соя годишно.

За съжаление страните, които продават или отдават под наем земите си за производство на селскостопански стоки, които да бъдат изнасяни в чужбина, обикновено са бедни и най-често такива, в които гладът е хроничен, например Етиопия и Южен Судан. И двете държави са водещи получатели на храни от Продоволствената програма на ООН. Някои от тези придобивания на земи са откровени покупки, но преобладаващият брой са дългосрочни наеми, обикновено за 25 до 99 години.

В отговор на растящите цени на нефта и на засиленото чувство за нефтена несигурност енергийните политики, насърчаващи производството и използването на биогорива, също насърчават придобиването на земи. Резултатът е или раз-

чистването на нови обработваеми земи, или отнемането на съществуващите обработваеми площи от производството на продоволствие. Регламентът на Европейския съюз за възобновяемата енергия например изисква към 2020 г. 10 процента от енергията за транспорт да бъде от възобновяеми източници. Това насърчава фирмите от аграрния бизнес да инвестират в земя, за да произведат биогорива за европейския пазар. В Африка на юг от Сахара много инвеститори са засадили ятрофа (маслодаен храст) и маслени палми — и двете източник за биодизел.

Една компания, британската „ГЕМ байофюълс“, е наела 445 хил. хектара в 18 общини на Мадагаскар, върху които да отглежда ятрофа. Към края на 2010 г. е засадила 57 000 хектара с този храст. Но през април 2012 г. е преразгледала дейността си в Мадагаскар заради лошите резултати от проекта. Редица други фирми, планиращи да произведат биодизел от ятрофа, не са стигнали по-далеч. Първоначалният ентузиазъм за ятрофата намалява, тъй като добивите са по-ниски от прогнозираните и тя не е икономически изгодна.

„Сайм Дарби“, малайзийска компания, голям играч в световния отрасъл за палмово масло, е наела 218 000 хектара в Либерия за създаването на плантации за каучук и палмово масло. Засадила е първите палмови дръвчета на придобитата земя през май 2011 г. и планира да започне производство към 2030 година.

Ставаме свидетели на безпрецедентно боричкане за земи, което пресича националните граници. Предизвиквани от продоволствената и от енергийната несигурност, на придобиванията на земя сега се гледа като на изгодна инвестиционна възможност. Фату Мбайе от „Екшън ейд“ в Сенегал отбелязва: „Земята бързо се превръща в новото злато и точно сега започва треската“.

Инвестиционният капитал идва от много източници, в това число инвестиционни банки, пенсионни фондове, университетски фондации и богати личности. Редица големи инвестиционни фондове включват обработваемата земя в своето

портфолио. Освен това сега има много фондове, посветени изключително на земеделски инвестиции. От 1991 до 2010 г. те са генерирали възвръщаемост, близо два пъти по-висока от инвестициите в злато или от борсовия индекс „Стандарт енд Пуърс“ 500, или седем пъти повече от инвестициите в жилищно строителство. По-голямата част от прираста на доходите от земеделски земи е след 2003 година.

Много инвеститори планират да използват придобитите земи, но има и голяма група инвеститори, които спекулират със земи и нямат нито намерение, нито капацитет да отглеждат посеви. Те усещат, че скорошното нарастване на цените на продоволствието вероятно ще продължи и в дългосрочен план ще направи земята дори още по-ценна. На практика цените на земята растат почти навсякъде.

Придобиването на земи е също така и придобиване на води. Независимо дали площите са поливни или се разчита на валежите, претенциите за земи представляват претенции за водните ресурси на страната домакин. Това означава, че споразуменията за придобиване на земи са особено чувствителен въпрос в страните с воден стрес.

В една статия в сп. „Уотър олтърнативс“ Дебора Босио и колегите ѝ анализират влиянието на придобиванията на земи в Етиопия върху търсенето на води за поливане и оттук — влиянието върху оттока на река Нил. Сравнявайки данни от 12 проекта с обща площ 139 000 хектара, те са изчислили, че ако всичката тази земя се напоява, което изглежда вероятно, поливните площи в региона биха се увеличили седемкратно. Това би намалило средния годишен отток на Сини Нил с около 4 процента.

Придобиванията в Етиопия, откъдето извира по-голямата част от притоците в горното течение на Нил, или в двата Судана, които също използват вода от Нил, означават, че Египет ще получава по-малко вода. Така реколтата му от пшеница ще намалее и натискът върху вече силната зависимост от внос на пшеница ще се засили.

Мащабните придобивания на земи повдигат много въп-

роси. Тъй като плодородните земи не са безстопанствени в страните, в които се придобиват, споразуменията означават, че много от местните фермери и пастири просто ще бъдат разселени. Земята им може да бъде конфискувана или да бъде купена от тях на цена, за която те нямат думата, и това да доведе до враждебност, което често се случва в страната домакин.

Освен това споразуменията почти винаги се договарят тайно. Обикновено участват само малцина високопоставени служители, а условията са поверителни. От масата за преговори отсъстват не само основни участници като местните фермери, но те често дори не знаят за споразумението, докато документите не бъдат подписани и те не бъдат прогонени. За съжаление това често се случва в развиващи се страни, в които държавата, а не фермерите е официален собственик на земята. При това положение бедните лесно могат да бъдат принудени от държавата да напуснат земите.

Разселените остават без земя и без препитание в ситуация, в която земеделието става високо механизизирано и са заети по-малко хора. Главната социална последица от тези мащабни придобивания на земи може да стане увеличаване на броя на гладните в света.

Институтът „Оукланд“, калифорнийски мозъчен тръст, съобщава, че отдаването под наем на огромни площи в Етиопия е довело да „нарушаване на човешки права и принудително преселване на милиони етиопци“. За съжаление, тъй като етиопското правителство бърза да осъществи програмата си за отдаване на земи под наем, вероятно много повече селяни ще бъдат разселени принудително.

В една забележителна статия за африканското заграбване на земи в „Обзървър“ Джон Видал цитира един етиопец, Нийко Очала, от района на Гамбела: „Пристигат голям брой чужди компании, лишават хората от земята, която те са използвали от векове. С местното население не се провеждат консултации. Сделките се сключват тайно. Единственото, което виждат местните жители, са хора с много трактори,

които навлизат в земите им.“ Имайки предвид собственото си село, където е дошла индийска корпорация, Очала казва: „Земята беше принудително отнета и селяните не получиха никакво обезщетение. Хората не могат да повярват, че това се случва.“

Враждебността на местното население към заграбването на земи е правило, а не изключение. Китай например е подписал през 2007 г. споразумение с филипинското правителство за наемане на 1 милион хектара земя да произвежда култури, които да изнася у дома си. След като се разбра за сделката, публичните протести — повечето на филипинските фермери — накараха правителството да отмени споразумението. Подобно нещо се случи и в Мадагаскар, където южнокорейската фирма „Деу лоджистикс“ беше придобила права върху повече от 1,2 млн. хектара земи — площ колкото територията на Белгия. Това предизвика политически фурор, довел до промени в правителството и отказ от споразумението.

Колко продуктивна може да бъде земята, която предстои да бъде обработвана? Като се имат предвид равнището на земеделските умения и технологиите, които ще бъдат използвани, в повечето случаи може да се очаква сериозно повишаване на добивите. Както показва опитът на Малави (вж. Глава 7), само прилагането на торове в изтощените почви, където валежите са достатъчни, и използването на подобрени семена могат лесно да удвоят зърнените добиви.

Вероятно най-важният въпрос е: Какво ще бъде влиянието върху местните хора? Програмите на Малави за директна помощ на местните фермери могат решително да увеличат производството на продоволствие, да повишат доходите на фермерите, да намалят глада и да донесат чужда валута — решение с четири ползи. Това контрастира силно с многобройните загуби, съпровождащи заграбването на земи — селяните губят земята си, продоволствието си и поминъка си.

В някои страни ще има и решително подобряване на производството, но без съмнение ще има и провали. Някои проекти вече бяха изоставени. Ще бъдат прекратени и много други,

просто защото не са икономически изгодни. Земеделието на далечни разстояния, с транспортни разходи и пътувания, може да бъде скъпо, особено при високи цени на нефта.

Най-общо казано, докато съобщенията за нови придобивания на земи се появяват с тревожна честота, практическото разработване на придобитите земи върви бавно. Инвеститорите се съсредоточават върху цената на произведените култури, без да обръщат достатъчно внимание на разходите за изграждане на съвременна селскостопанска инфраструктура, необходима за подкрепа на успешното развитие на придобитата земя. В повечето страни от Африка на юг от Сахара тази инфраструктура е недостатъчна, което означава, че разходите на инвеститорите за развитието ѝ ще бъдат огромни.

В някои държави ще бъдат необходими години, за да се изградят пътища за докарване на необходимия земеделски инвентар и торове и за извозване на земеделската продукция. Освен това е необходима местна електроенергия или дизелово гориво за експлоатацията на напоителните съоръжения. Необходима е и развита система за поддръжка на селскостопанското оборудване, за да не бездейства, докато се чакат техниците и резервните части да пристигнат отдалече. За поддържането на парка от трактори например са необходими не само обучени механици, но и наличие на място за инвентар като гуми и акумулатори. Много важни за съхраняването на зърното са зърнените елеватори и сушилни. Трябва да бъдат изградени и съоръжения за съхраняване на торове и горива.

Друг усложняващ фактор е справянето с различни държавни наредби и процедури. Например тъй като почти всичкото оборудване и торове за моделно земеделие трябва да бъдат внасяни, е необходимо добро познаване на митническите процедури. Освен това ще са нужни редица разрешителни за такива неща като сондиране на напоителни кладенци, изграждане на канали или свързване към местната електрическа мрежа, ако тя съществува.

Когато Саудитска Арабия реши да инвестира в обработва-

еми земи, тя създаде програмата Инициатива на крал Абдула за саудитските земеделски инвестиции в чужбина, която подпомага придобиването на земи и земеделските дейности в други страни, в това число Судан, Египет, Етиопия, Турция, Украйна, Казахстан, Филипините, Виетнам и Бразилия. Саудитското Министерство на търговията и промишлеността наскоро започна проучване, за да установи защо нещата се движат с такива бавни темпове. Това, което стана ясно, е, че придобиването на земя в чужбина е само първата крачка. Съвременното земеделие зависи от инвестиции в поддържащата инфраструктура, която понякога е скъпа и за богатите на нефт саудитци.

Съществува и огромен дефицит на познания, свързани със създаването на нови земеделски проекти в страни, в които почвите, климатът, валежите, вредителите и болестите по растенията са съвсем различни от тези в страната на инвеститора. Очевидно ще има непредвидени болести по растенията и нахлуване на вредители, когато бъдат въведени нови култури, особено като се има предвид, че голяма част от сделките за земи са в тропически и субтропически райони.

Липсата на познания за местната околна среда носи редица рискове. Индийската фирма „Карутури глобал“ е най-големият в света производител на рязани рози, които отглежда в Етиопия, Кения и Индия за богатите пазари. Компанията наскоро се включи в треската за земя и през 2008 г. прие едно предложение да обработва 300 000 хектара земи в етиопския регион Гамбела. През 2011 г. компанията засади първата си царевица на плодородната земя край река Баро. Осъзнавайки вероятността от наводнения, „Карутури“ инвестира много средства в изграждането на диги край реката. За съжаление дигите не бяха достатъчни — при внезапно наводнение бяха загубени 50 000 тона царевица. За късмет на „Карутури“ компанията е достатъчно голяма, за да преживее тази тежка загуба.

Финансовият проблем е, че инвеститорите са изправени пред големи разходи, за да направят тази земя продуктивна.

Въпреки че самата земя може да не е скъпа, продукцията, отгледана при тези условия и доставена у дома, може да се окаже най-скъпото произведено някога продоволствие.

Въпреки че вихрушката на мащабните придобивания на земи започна през 2008 г., към 2012 г. могат да бъдат отбелязани само някои сравнително малки реколти. Саудитците ожънаха първата си оризова реколта в Етиопия, макар и малка, в края на 2008 година.

През 2009 г. южнокорейската „Хюндай хеви индъстриз“ прибра около 4500 тона соя и 2000 тона царевица от 10 000 хектара стопанство, взето от руски собственици на около 160 км северно от Владивосток. „Хюндай“ планираше до 2015 г. бързо да разшири производството до 100 000 тона царевица и соя. Но през 2012 г. тя очаква да произведе само 9000 тона, което е далеч от графика за постигането на целите до 2015 година. Предимството на „Хюндай“ беше, че това е вече функциониращо стопанство. Поддържащата инфраструктура вече беше изградена. Но дори „Хюндай“ да постигне целта си от 100 000 тона, това ще покрие само 1 процент от южнокорейското потребление на тези стоки.

Друго придобиване, което изглежда напредва, е в Южен Судан, където египетската частна фирма „Цитадел кепитъл“ е наела 105 000 хектара за земеделие. През 2011 г. започна пробно производство на нахут на 607 хектара. Планът е площта с нахут да се разшири до 53 000 хектара в рамките на пет години. Крайната цел е да се отглеждат култури, в това число царевица и сорго, за които има голям местен пазар, и те да се произвеждат на цени, доста по-ниски от вноса. Този конкретен проект очевидно е насочен към производство за местно потребление. За съжаление случаят с голямото мнозинство от придобиванията в чужбина не е такъв.

Придобиванията за земи, независимо дали са за производство на продоволствие, биогорива или други култури, повдигат въпроса за това кой ще се облагодетелства. Когато практически всичко — земеделско оборудване, торове, пестициди и семена — се купува от чужбина и цялата продукция се изна-

ся извън страната, това допринася малко за развитието на местната икономика и нищо за местното предлагане на продоволствие. Тези заграбвания на земи не само облагодетелстват богатите, но го правят за сметка на бедните.

Един от най-трудните фактори за оценка е политическата стабилност в страните, в които се придобива земя. Ако опозиционните политически партии дойдат на власт, те могат да се откажат от споразуменията, като изтъкнат, че те са сключени тайно, без публично участие и подкрепа. Придобиванията на земи в Южен Судан и в ДР Конго, и двете на челно място в списъка на провалените държави, са особено рискови. Малко са нещата, които могат така да предизвикат безредици, както отнемането на земи от хората. Селскостопанското оборудване може лесно да стане обект на саботаж. Ако узрелите ниви бъдат подпалени, те горят бързо.

В Етиопия местната опозиция на заграбването на земи премина от протести към насилие. В края на април 2012 г. въоръжен мъж от региона Гамбела нападна работници на земи, придобити от саудитския милиардер Мохамед ал Амуди за производство на ориз. Съобщава се за пет убити работници и за девет ранени. Фирмата на Ал Амуди „Сауди стар“ отглеждаше ориз само на 350 хектара от своите 10 000 хектара, наети към средата на 2012 г., а намерението е за придобиване на още 290 000 хектара в региона, като по-голямата част от оризовата реколта ще бъде изнасяна в Саудитска Арабия.

Световната банка, съвместно с Организацията на ООН за прехрана и земеделие и други подобни агенции, формулира набор от принципи за управление на придобиванията на земи. Тези ръководни принципи са добре обмислени, но за съжаление няма механизъм за прилагането им. Изглежда Банката не е склонна да оспорва основния аргумент за тези придобивания на земи, като продължава да настоява, че това ще облагодетелства хората, които живеят в страната домакин.

Срещу придобиванията на земи възразява силно коалиция от над 100 неправителствени организации — някои национални, други международни. Тези групи твърдят, че светът няма

нужда големите корпорации да пренасят мащабно, силно механизирано, капиталоемко земеделие в развиващите се страни. Вместо това тези държави се нуждаят от международна подкрепа за местното земеделие, центрирано около трудоемки семейни стопанства, които произвеждат за местните и регионалните пазари и създават така необходимите работни места.

Тъй като земята и водата стават оскъдни, температурите на земята се повишават, а световната продоволствена сигурност се влошава, се появява опасна геополитика на продоволствения недостиг. Условието, които способстват за развитието ѝ, се формират от няколко десетилетия, но положението придоби изострени форми едва през последните няколко години. Придобиванията на земи, обсъждани тук, са неотменна част от глобалната борба за контрол върху световните поземлени и водни ресурси.